

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

122:3 • 2002

Den svenska mellankrigsfascismen – ett ointressant marginalfenomen eller ett viktigt forskningsobjekt?

Av Lena Berggren

Den svenska mellankrigsfascismen brukar traditionellt betraktas som ett storartat misslyckande, vad gäller såväl de olika organisationernas medlemsstöd och väljarunderlag som stödet för de fascistiska idéerna i sig. Vanligt har också varit, att svensk fascism har setts som en importprodukt från Tyskland som inte egentligen hört hemma i svensk samhällsdebatt. De svenska fascisterna har ibland också betraktats som ett slags löjeväckande NSDAP-kopior eller politiska pajasar som mest ägnade sig åt intern pajkastning, föga värda att ta på vetenskapligt allvar. Att den svenska fascismen misslyckades med att bygga upp en politisk massrörelse råder det inga tvivel om, men att den fascistiska rörelsen i Sverige skulle ha varit ett kapitalt misslyckande kan ifrågasättas. Föreställningen om att den svenska fascismen var en idéimport från Tyskland som var väsensfrämmande i den svenska jordmånen kan även den ifrågasättas, liksom bilden av fascismen som ett marginalfenomen i mellankrigstidens Sverige.

Syftet med denna artikel är främst att diskutera den vetenskapliga forskning som finns om den svenska mellankrigsfascismen samt relatera det svenska forskningsläget till nyare teoribildning på området, vilket kan öppna för nya frågeställningar och infallsvinklar. I artikeln kommer jag även att titta närmare på och ifrågasätta föreställningen om den svenska fascistens marginalitet och misslyckande, samt resonera kring huruvida fascismen bör betraktas som en ideologi eller inte.

Inledningsvis bör vissa klargöranden göras. I denna artikel ansluter jag mig till det internationellt alltmer återtagna bruket att använda begreppet

Fil dr Lena Berggren, f 1970, är verksam som forskarassistent vid Institutionen för historiska studier, Umeå universitet. Hon disputerade vid Umeå universitet 1999 med den idéhistoriska avhandlingen *Nationell upplysning. Drag i den svenska antisemitismens idéhistoria* och arbetar för närvarande på en bok med titeln *Between Conservatism and Fascism: The Swedish National Federation 1920–1950*.

Adress: Institutionen för historiska studier, Umeå universitet, 901 87 Umeå.

E-post: Lena.Berggren@histstud.umu.se

"fascism" som en samlingsterm för att beteckna generisk fascism. Termen fascism omfattar härmed såväl italiensk Fascism (skrivet med stort F för att skilja mellan den generiska och den specifika formen), tysk nationalsocialism samt andra typer av mellankrigstida fascism som exempelvis inom den spanska falangiströrelsen, den ungerska pilkorsrörelsen och det rumänska järngardet.¹ Detta generiska fascismbegrepp omfattar även fascistiska yttringar under efterkrigstiden. Jag är tveksam till om den så frekvent använda beteckningen "nynazism" över huvud taget är relevant utifrån de teoretiska resonemang som följer i denna artikel; det rör sig om samma ideologiska kärnbudskap då som nu.

Det bör här påpekas, att användandet av fascism som generisk beteckning i detta fall inte är ett uttryck för en marxistiskt präglad historiesyn. Jag delar nämligen inte den marxistiska uppfattningen att fascismen, reduktionistiskt, kan definieras som en extremform eller perversion av kapitalismen. Däremot delar jag alltså den marxistiska uppfattningen, som artikulerats sedan tidigt 1930-tal, att det är möjligt att tala om en generisk fascism som innefattar såväl italiensk Fascism som tysk nationalsocialism, likväl som andra former av fascism.

Slutligen bör det framhållas, att jag betraktar fascismen som en sammanhängande politisk ideologi med en egen kärnmyt eller vision om hur det goda samhället bör se ut, och att jag anser att fascismen inte bör ses som en historisk anomali utan som en välintegrerad del av 1900-talets europeiska historia.

Som samlingsbegrepp för fascismen och med den närbesläktade ideologier, främst på den yttersta högerkanten i det politiska spektret, har jag valt "ultranationalism". Detta begrepp är en bättre samlingsbeteckning för fascistiska och ideologiskt närbesläktade strömningar än det tidigare relativt vedertagna "högerextremism". Detta beror främst på att fascismen ideologiskt inte hör hemma på den yttersta högerkanten, utan blandar element från traditionell höger och traditionell vänster i ett försök att skapa vad Roger Eatwell har kallat "a holistic-national radical Third Way" mellan kapitalism och socialism.² Själva begreppet ultranationalism har av Roger Griffin definierats som "forms of nationalism which 'go beyond' and hence reject, anything compatible with liberal institutions or with the tradition of Enlightenment

humanism which underpins them [...]".³ För att ytterligare skärpa detta begrepp bör det läggas till att ultranationalismen alltid innehåller ett rasistiskt eller etnocentriskt element, även om detta kan vara latent.

Det är svårt att bortse från att det finns en tydlig moralisk aspekt på studiet av fascismen, framför allt med tanke på den nazityska terrorstatens förbrytelser. Det är därför knappast förvånande att fascismen i sin helhet fränkants ideologisk koherens och beskrivits just som ett terrorssystem styrt av ett slags inneboende ondskas. Det är inte heller förvånande att det funnits ett motstånd mot att acceptera att fascismen, och alltså även den tyska nationalsocialismen, de facto innehöll en utopisk kärnmyt om ett gott samhälle, låt vara ett samhälle med starka exkluderande inslag, och att denna ideologiskt grundade positiva vision i realiteten innebär att fascismen också kan uppvisa sidor som gav "goda" resultat.⁴

Historievetenskapen kan aldrig göra anspråk på att presentera en objektiv sanning, eftersom forskaren alltid gör urval i sitt material och tolkar materialet utifrån vissa bestämda premisser. Dessa redovisas ibland mycket noga, ibland knappt alls. I princip all den historiska forskning som bedrivs formuleras på något sätt utifrån vår tids frågeställningar och problem, och hur skulle det kunna vara annorlunda? I fallet med fascismforskningen har ofta, och detta gäller speciellt för Sverige under senare år, Förintelsen och dess moraliska implikationer använts som ett slags kristalliseringspunkt för hela fältet. Det har talats om vår skyldighet att lära oss mer om och av Förintelsen, och historikernas roll i denna förmedlingsprocess har ofta understrukits, såväl av forskarna själva som av andra.

Om man accepterar att historisk forskning i allmänhet, och forskning som på något sätt rör fascismen i synnerhet, kan ha eller till och med kanske bör ha en moralisk implikation, skulle denna kunna formuleras som en moralisk skyldighet gentemot fascismens offer (inte bara Förintelsens offer) att förstå, utan att för den skull urskulda eller legitimera, inte bara de sociala och ekonomiska, utan även de idémässiga drivkrafterna bakom fascismens framväxt. Men för att detta skall vara möjligt, måste dessa idéer tas på allvar och utgångspunkten måste vara att det någonstans finns en underliggande, sammanhängande logik som för fascismens anhängare också hade en positiv attraktionskraft, och som går att blottlägga med hjälp av de metodologiska och

1. Den bästa och mest heltäckande översikten över mellankrigstidens fascism med alla dess varianter är Stanley G Payne, *Fascism: A History 1914-1945*, London 1995.

2. Roger Eatwell, "On Defining the Fascist Minimum: The Centrality of Ideology", *Journal of Political Ideologies*, 1996:3.

3. Roger Griffin, *The Nature of Fascism*, London 1993, s 37.

4. Ett exempel på svårigheterna att hantera den tyska nationalsocialismens positiva sidor finns i Robert N Proctor, *The Nazi War on Cancer*, Princeton 1999.

teoretiska redskap som står till historievetenskapens förfogande. Att demonisera, moralisera, svartmåla eller dikotomisera leder ytterst sällan, för att inte säga aldrig, till ny kunskap och nya insikter, oavsett vilket forskningsfältet är.⁵ Att betrakta fascismen som en sammanhängande ideologi med en för anhängarna positivt laddad kärnmyt behöver alltså inte vara oförenligt med ett moraliskt patos och en avsky för den nazityska statens och andra fascistiska rörelsers brott mot mänskligheten.

Det svenska forskningsläget

Sett i ett vetenskapligt perspektiv finns egentligen inte speciellt mycket skrivet om svensk mellankrigsfascism, även om fältet under senare år sakta har börjat växa till. Inte ens om man vidgar fältet till att omfatta även andra typer av ultranationalistiska rörelser och yttringar kan vi tala om ett speciellt omfattande svenskt forskningsläge. Jag exkluderar här de journalistiska och populärvetenskapliga arbeten som finns, utan att för den skull avfärda dessa som oviktiga för fältets utveckling. Tvärtom har dessa arbeten varit en viktig källa till kunskap, men de bör exkluderas eftersom samma krav på tillförlitlighet, representativitet, belägg och stringens i analysen rimligtvis inte kan ställas på dessa som på vetenskapliga arbeten. Här bör även understrykas, att framställningen i det följande inte gör anspråk på att vara en heltäckande vetenskaplig bibliografi. Det som tas upp är de monografier som finns på området, och syftet med framställningen är snarare att belysa, så gott det nu går utifrån det mycket begränsade materialet, vissa trender inom forskningen än att ge en forskningsöversikt.

Först ut i forskningen kring ultranationalismen i mellankrigstidens Sverige var historikern Eric Wärenstam, som 1965 försvarade sin avhandling *Sveriges Nationella Ungdomsförbund och Högern 1928–1934*. Wärenstams slutsatser i detta arbete är att det radikalkonservativa SNU, efter kontakter med det tyska nazistpartiet, under 30-talets första år influerades i nationalsocialistisk riktning, vilket gjorde att högern, i form av Allmänna Valmansförbundet, bröt med organisationen. Denna slutsats ifrågasattes av Wärenstams opponent, Rolf Torstendahl, som i sin bok *Mellan nykonservatism och liberalism. Idébrytningar inom högern och bondepartierna 1918–1934* från 1969, skisserar ett betydligt mer komplicerat förhållande, såväl på det ideologiska

5. För en längre diskussion om moral, historievetenskap och Förintelsen som vetenskapligt studieobjekt, se Yehuda Bauer, *Rethinking the Holocaust*, New Haven & London 2001.

som på det organisatoriska planet. Torstendahl visar bland annat övertygande att en mycket viktig orsak till brytningen mellan SNU och Högern var de stora olikheterna inom den ekonomiska politiken.⁶

Det första vetenskapliga arbetet som behandlar den svenska fascismen, Eric Wärenstams *Fascismen och nazismen i Sverige 1920–1940*, kom 1970 och är en brett upplagd exposé inte bara över de fascistiska organisationerna, utan även andra ultranationalistiska och rasideologiska grupperingar. Wärenstams bok har karaktären av kartläggning, vilket inte är förvånande med tanke på att den var det första vetenskapliga arbetet på området. Boken är emellertid problematisk på många sätt, och härigenom rätt typisk för mycket äldre forskning inom området, inte bara i Sverige. Utgångspunkten för Wärenstams analys är att den svenska ultranationalismen är ett idémässigt importgods från Tyskland, vilket kan ifrågasättas.

Wärenstam definierar heller inte sina begrepp, och det finns en klar tendens till att låta begreppen nazism och fascism expandera och därigenom i praktiken få beteckna i stort sett hela det ultranationalistiska fältet. Wärenstams bok är härigenom ett tydligt exempel på en *common sense*-uppfattning av fascismen. Denna utgår från föreställningen att fascismen inte är att betrakta som en sammanhängande ideologi utan utgör ett slags anti-ideologi, ett irrationellt hopkok av sinsemellan motstridiga idéer, paranoida myter och rasistisk våldsideoologi. I förlängningen av denna uppfattning ligger ofta, vilket även är fallet hos Wärenstam, en tendens till att inte ta studieobjektet på samma vetenskapliga allvar som andra, jämförbara, studieobjekt inom den politiska historien. Kontentan av detta resonemang blir oftast även att ett hermeneutiskt angreppssätt och en idé- eller ideologianalytisk ansats betraktas som onödigt, eller till och med moraliskt förkastligt eftersom de bedöms ge någon form av legitimitet till fascismen som sådan. Detta gör att denna typ av studier, Wärenstams bok ej undantagen, stannar på ett ytligt och kartläggande plan, där ideologianalysen lyser med sin frånvaro.

Wärenstams och i viss mån Torstendahls arbeten om den svenska ultranationalismen under mellankrigstiden följdes först 1983 av statsvetaren Ulf Lindströms avhandling *Fascism in Scandinavia 1920–1940*. Detta arbete behandlar framför allt de nazistiska partiernas bristande framgång i valen i såväl Sverige som Danmark och Norge. Författaren resonerar vidare kring vilka

6. I ett kommande arbete inom ramen för forskningsprojektet "Mellan konservatism och nationalkonservatism: Sveriges Nationella Förbund 1930–1990" kommer jag att, utifrån bland annat en omläsning av det material Wärenstam bygger på, presentera ytterligare en version av detta händelseförlopp.

orsakerna till nazisternas valmisslyckanden kan ha varit. Utgångspunkterna skiljer sig inte märkbart från Wärenstams, även om arbetet har en annan karaktär eftersom det är en statsvetenskaplig avhandling. Ett problem i såväl Wärenstams som Lindströms arbeten är, att den främre tidsgränsen är satt till 1940. I Lindströms fall kan denna tidsgräns motiveras, men i Wärenstams fall är den i det närmaste obegriplig.

Nästa avhandling om svensk mellankrigstida ultranationalism, i detta fall specifikt nationalsocialismen, var Heléne Lööws *Hakkorset och Wasakärven* som publicerades 1990. Även denna bok har karaktären av kartläggning, och merparten av boken ägnas de praktiska omständigheterna kring de national-socialistiska partiernas verksamhet. Noggrannheten i den empiriska forskningen ger dock Lööws arbete en helt annan tyngd än Wärenstams. Lööws bok går även längre fram i tiden än Wärenstams och Lindströms, i och med att den sträcker sig ända fram till 1950. Lööw anlägger vidare ett betydligt mer hermeneutiskt perspektiv i sin studie, och ägnar ideologin en hel del utrymme, även om ideologianalysen inte är speciellt framträdande och tyvärr lämnar en hel del att önska. Lööw poängterar dock bland annat att den svenska nationalsocialismen byggde vidare på en lång inhemsk antisemitisk tradition, och att den även kunde falla tillbaka på en stark och väl förankrad rasbiologisk grunduppfattning.⁷

I slutet av 1990-talet kom ett antal vetenskapliga arbeten som behandlade mellankrigstidens svenska ultranationalism i ett bitvis nytt perspektiv.⁸ Detta nya bestod emellertid inte i någon nymornad teoretisk medvetenhet eller någon ny skärpa i begrepps- och teorianvändningen. Ett talande exempel på detta kan hämtas ur Sverker Oredssons arbete *Lunds universitet under andra världskriget*, utgiven 1996, där nazist kort och gott definieras som någon som är medlem i en nazistisk organisation. Vad detta i sin tur är definieras inte, förutom i form av en ofullständig lista över ett antal organisationer. Håkan Blomqvists bok *Gåtan Nils Flyg och nazismen* från 1999 har om möjligt ännu mindre inslag av teoretisk diskussion. Och även om min egen *Nationell upplysning*, också från 1999, som sig bör i en doktorsavhandling, innehåller ett rätt långt inledande kapitel om begrepp, teori och metod, är den teo-

7. Heléne Lööw, *Hakkorset och Wasakärven. En studie av nationalsocialismen i Sverige 1924–1950*, Göteborg 1990, s 213–237.

8. Här bör huvudsakligen nämnas Sverker Oredsson, *Lunds universitet under andra världskriget. Motsättningar, debatter och hjälpsatser*, Lund 1996; Håkan Blomqvist, *Gåtan Nils Flyg och nazismen*, Stockholm 1999 och Lena Berggren, *Nationell upplysning. Drag i den svenska antisemitismens idehistoria*, Stockholm 1999.

retiskt ofullgången. Gemensamt för dessa böcker, och med förlov sagt även en del av de arbeten inom området som ännu befinner sig i vardande, är dock ett hermeneutiskt angreppssätt. Samtliga tre arbeten kom i praktiken att visa att det finns en sammanhängande inre logik i åtminstone delar av de svenska fascistiska och ultranationalistiska rörelserna.

Det ideologianalytiska perspektivet

Att betrakta fascismen som en ideologi som analytiskt är fullt jämförbar med exempelvis socialismen eller liberalismen är inte okontroversiellt, vare sig i Sverige eller internationellt. Tvärtom är det snarare fortfarande regel att det avståndstagande från fascismen som de flesta forskare och andra med rätta artikulerar, i de flesta fall tyvärr även medför en reduktionistisk syn på studieobjektet, vilket leder till dålig forskning. Inom den internationella fascismforskningen har dock under det senaste decenniet en något annorlunda uppfattning växt sig allt starkare. Denna utgår i korthet från ett hypotetiskt antagande om att den vetenskapliga förståelsen av fascismen ökar om den betraktas som en ideologi och som en naturlig del av 1900-talets politiska historia, istället för som en politisk och historisk anomali. Ett av många argument för att betrakta fascismen på detta sätt, är att det annars är i det närmaste omöjligt att förklara varför så många av Europas intellektuella och utbildade elit, av vilken en försvarlig del dessutom var politiskt radikala, under fascismens blomstringstid kunde attraheras av dessa tankar.⁹

Detta perspektiv har av den brittiske historikern Roger Griffin betecknats som en växande ”ny konsensus” inom fascismforskningen, vilket möjligen är att gå händelserna litet i förväg, eftersom företrädarna för denna så kallade konsensus ännu är väldigt få.¹⁰ Klart är dock att det framför allt bland brittiska historiker och statsvetare har artikulerats ett ideologiskt eller idéanalytiskt angreppssätt på fascismen. Detta angreppssätt skulle också kunna betecknas som kulturanthropologiskt, i efterföljd av den amerikanske historikern George L. Mosse, vars arbeten varit och är oerhört betydelsefulla för de forskare som själva säger sig arbeta ideologianalytiskt.¹¹

9. Om fascismens attraktionskraft på mellankrigstidens intellektuella, se exempelvis George L. Mosse, *The Fascist Revolution: Toward a General Theory of Fascism*, New York 1999, s 95–116.

10. Se exempelvis introduktionskapitlet i Roger Griffin (ed), *International Fascism: Theories, Causes and the New Consensus*, London 1998 samt idem, ”The Primacy of Culture: The Current Growth (or Manufacture) of Consensus Within Fascist Studies”, *The Journal of Contemporary History*, 2002:1.

11. Bland Mosses mest betydelsefulla äldre arbeten kan nämnas *The Crisis of German Ideology: Intellectual Origins of the Third Reich*, New York 1964; *Nazi Culture: Intellectual, Cultural, and Social*

Utgångspunkten är här, att fascismen är att betrakta som en relativt sammanhängande och seriös ideologi med sin egen kärnmyt om hur det goda samhället skall utformas och en vision om hur detta samhälle skall uppnås, och att denna kärnmyt är gemensam för alla de olika varianterna av fascism som fanns under mellankrigstiden och som finns idag. För att förstå fascismen, utan att för den skull urskulda eller legitimera den, bör forskaren därför använda sig av samma teoretiska, metodologiska och källkritiska verktyg som inom övrig politisk historisk forskning.

Det ideologiska angreppssättet innebär vidare att en definition av fascismen måste centreras kring fascismens ideologiska innehåll, inte på dess politiska stil eller de strategier som de olika rörelserna använde sig av för att uppnå politisk makt. Fascismbegreppet bör därför vara generiskt formulerat och försöka fånga in vad som kan karaktäriseras som ett fascistiskt ideologiskt minimum.¹² Eftersom ett generiskt fascismbegrepp med nödvändighet är en abstraktion, bör det formuleras på ett medvetet sätt. Det bästa tillvägagångssättet är att ett idealtypiskt begrepp induceras fram från ett så stort antal reella exempel som möjligt snarare än att man försöker renodla ett realtypiskt begrepp grundat på ett eller ett litet fåtal exempel som betraktas som representativa. I klartext: Fascismen bör inte definieras genom ett blint stirrande på de italienska och tyska exemplen, fascismbegreppet bör istället grundas på så mycket konkret och geografiskt spridd grundforskning som möjligt.¹³

Här finns alltså en viktig teoretisk anledning att studera den svenska fascismen, och att göra det ur en ideologisk synvinkel. Kunskaper om den svenska fascismens ideologiska innehåll kan nämligen bidra med precision till försöken att formulera ett generiskt idealtypiskt fascismbegrepp. Den svenska fascismen är i detta sammanhang extra intressant av två skäl. För det första var den svenska mellankrigsfascismen inte ideologiskt enhetlig, utan rymde ett brett spektrum av ideologiska varianter. För det andra fanns i Sverige ett antal andra former av ultranationalism representerade, vilket gör att det svenska

Life in the Third Reich, New York 1966; *Germans and Jews: The Right, the Left and the Search for a "Third Force" in Pre-Nazi Germany*, New York 1970 och *The Nationalization of the Masses: Political Symbolism and Mass Movements in Germany from the Napoleonic Wars through the Third Reich*, New York 1975. Vidare om den kulturantropologiska aspekten inom nyare fascismforskning, se Griffin, "The Primacy of Culture".

12. Se vidare Eatwell, "On Defining the 'Fascist Minimum'".

13. Exempel på generiska definitionsförsök finns bland annat i Griffin, *The Nature of Fascism*; Roger Eatwell, *Fascism: A History*, London 1995; Mosse, *The Fascist Revolution*; Zeev Sternhell, Mario Sznajder & Maia Asheri, *The Birth of Fascist Ideology: From Cultural Rebellion to Political Revolution*, Princeton 1994 och Emilio Gentile, *The Sacralization of Politics in Fascist Italy*, Cambridge, Mass. & London 1996. Sternhell exkluderar dock nationalsocialismen ur vad han betraktar som den generiska fascismen.

fallet skulle kunna utgöra ett åskådningsexempel på hur fascismens ideologiska gränsområden kunde se ut.

Det har också poängterats att de mindre europeiska fasciströrelserna – som saknade reellt politiskt inflytande på grund av att de inte tvingades ta till samma opportunistiska kompromissande som de större och mer inflytelserika rörelserna, vilka befann sig närmare den politiska makten – i själva verket skulle kunna uppvisa en mer jungfrulig form av fascistisk ideologi.¹⁴ Detta är en hypotes som förvisso måste testas, men om den är korrekt finns här ytterligare ett skäl att studera den svenska fascismens idéinnehåll.

Mellankrigstidens svenska ultranationalism kan delas in i sex huvudgrupper. Fyra av dessa består av politiska partier och två av iderörelser, det vill säga organisationer som inte primärt ägnade sig åt partipolitisk verksamhet (valdelta-gande, etc), men ändå hade en uttalad grundläggande ideologisk plattform. Dessa huvudgrupper och respektive grupps viktigaste organisationer är:

Politiska partier

Fascister: Sveriges Fascistiska Folkparti/Sveriges Fascistiska Kamporganisation
Nationalsocialister: Svenska Nationalsocialistiska Frihetsförbundet/Svenska Nationalsocialistiska Partiet, "Furugårdarna", Nationalsocialistiska Arbeta-repartiet/Svensk Socialistisk Samling, "Lindholmarna", Nationalsocialistiska Blocket

Radikalkonservativa: Sveriges Nationella Förbund

Reaktionär höger: Kyrkliga folkpartiet

Iderörelser

Intellektuella fascister: Riksförbundet det nya Sverige/Svensk Opposition/Nysvenska Rörelsen, "Engdahlfraktionen"

Völkischideologiska organisationer: Samfundet Manhem, Riksföreningen Sverige-Tyskland

De här uppräknade organisationerna var de största och mest tongivande, men det bör understrykas att de är långt ifrån de enda.¹⁵ Till dessa bör ytter-

14. David Baker, *Ideology of Obsession: A.K. Chesterton and British fascism*, London 1996.

15. I sin bok *Nazismen i Sverige – Ett varningsord*, Stockholm 1942, listar journalisten Holger Carlsson 95 "nazistiska och naziorienterade organisationer" samt 75 "nazistiska och naziorienterade tidningar". Även om dessa siffror är överdrivna på att samma organisation eller tidning kan ha listats flera gånger på en namnbyten, eller att de största organisationernas alla underavdelningar också har listats, samt att många av organisationerna var små och kortlivade, ger det ändå en fingervisning om den mycket rika flora av ultranationalistiska grupperingar som trots allt fanns i mellankrigstidens Sverige.

ligare en tongivande, men svårplacerad, politisk organisation läggas, nämligen Sveriges Socialistiska Parti, även känt som "Flygsocialisterna". Dessutom bör, i samband med svensk ultranationalism i stort, den antisemitiska undervegetationen utanför den organiserade nationalsocialismen och *völkisch*-ideologin nämnas. Den organiserade antisemitismen i Sverige gick visserligen i graven när Svenska Antisemitiska Föreningen lades ner 1931, men stafett-pinnen kom att föras vidare av personer som exempelvis Elof Eriksson och Einar Åberg. Dessa antisemitiska fanatiker var visserligen få, men ytterst högljudda.¹⁶

Att definiera fascismen

Hur kan då fascismen definieras? Det viktigaste med en definition är att den är hanterbar, användbar, begriplig och så precis det bara går. Och om man utgår från att fascismen bör betraktas som en ideologi, måste definitionen fokusera på fascismens ideologiska innehåll, inte dess politiska stil eller pragmatiska strategier. Inkluderandet av politisk stil och liknande i en definition av fascism, eller vilken annan ideologi som helst, innebär att definitionen inte kan fungera generiskt fullt ut, eftersom dessa drag hos politiska rörelser med nödvändighet är kontextbundna i såväl tid som rum. Härmed inte sagt att den politiska och retoriska stilen är frikopplad från ideologin; självklart styrs detta av den ideologiska grundhållningen, men det är snarare att betrakta som en konsekvens av än en del av ideologin. Man bör också undvika att inkludera de vanligt förekommande fascistiska negationerna antiliberalism, antikommunism och antikonservatism, eftersom negationerna i realiteten inte säger något om vad fascismen är, utan något om vad fascismen *inte* är.¹⁷

Två av de främsta företrädarna för det ideologianalytiska angreppssättet, Roger Griffin och Roger Eatwell, har båda presenterat kortfattade definitioner av fascismen, definitioner vilka har mycket gemensamt. Roger Griffin menar att "fascism is a genus of political ideology whose mythic core in its various permutations is a palingenetic form of populist ultra-nationalism."¹⁸ Enligt Roger Eatwell kan fascismen förstås som

16. Vidare om mellankrigstidens svenska antisemitism se Lars M Andersson, *En jude är en jude är en jude... Representationer av "juden" i svensk skämtpress omkring 1900–1930*, Lund 2000 och, kanske framför allt i detta sammanhang, Berggren, *Nationell upplysning*.

17. Ett exempel på en definition av fascismen som innehåller alla dessa tre element, ideologi, negationer och politisk stil, finns i Payne, *A History*, s 7.

18. Griffin, *The Nature of Fascism*, s 26.

[...] an ideology that strives to forge social rebirth based on a *holistic-national radical Third Way*, though in practice fascism has tended to stress style, especially action and the charismatic leader, more than detailed programme, and to engage in a Manichean demonisation of its enemies.¹⁹

Griffins definition är i mitt tycke väl esoterisk och Eatwells väl invecklad. Den senare överskrider dessutom det ideologiska ramverket, men lyckas trots detta i stort sett behålla sin generiska karaktär. Själv föreslår jag därför, i ett försök att gjuta samman Griffin och Eatwell och göra definitionen någorlunda lättfattlig, följande definition: *Fascismen är en ultranationalistisk revolutionär ideologi med holistiska och synkretistiska pretentioner som syftar till att skapa ett radikalt nytt samhälle och en ny typ av människa.*

Definitionen av begreppet fascism kan dock inte stanna här, eftersom den innehåller ett antal element som kan tolkas på olika sätt. Begreppet ultranationalistisk har berörts tidigare i denna artikel, men även innehållet i begreppen revolutionär, holistisk, synkretistisk etc måste kvalificeras för att definitionen skall bli användbar. Att i detalj specificera dessa begrepp här skulle emellertid leda för långt, och får därför anstå. Något bör dock sägas, framför allt om det faktum att fascismen är en revolutionär ideologi.

Den revolutionära grundhållningen inom fascismen är viktig ur två synvinklar. För det första utgör föreställningen om en revolutionär omvälvning som skall skapa ett radikalt nytt samhälle och en ny typ av människa den viktigaste demarkationslinjen mellan fascismen och andra antidemokratiska ultranationalistiska riktningar på den yttersta högerkanten. För det andra finns här ett gemensamt drag på den ideologiska nivån mellan fascism och revolutionär socialism, vilket i sin tur delvis kan förklara likheterna i den politiska praktiken i form av stil, retorik och partiuppbyggnad, i klartext de slående paralleller som finns mellan exempelvis Nazityskland och det stalinistiska Sovjetunionen. En avgörande skillnad mellan fascism och revolutionär socialism är dock att fascismen är ultranationalistisk, vilket i detta fall innebär inte bara att fascismen innehåller en mycket långtgående nationalism (vilket även fanns inom stalinismen), utan också som utgångspunkt för sin samhällsanalys har föreställningen om en grundläggande nations- eller rasordning, vilken går stick i stäv med det socialistiska klassperspektivet och socialismens principiella internationalism.²⁰

19. Eatwell, "On Defining the 'Fascist Minimum'".

20. Vidare om klass respektive nation som grundläggande kategorier för en politisk samhällsanalys, se Michael Mann, "The Contradictions of Continuous Revolution" i Ian Kershaw & Moshe Lewin (eds), *Stalinism and Nazism: Dictatorships in Comparison*, Cambridge 1997.

Inslagen av holism och synkretism i fascismen bör också tentativt kommenteras. Att fascismen har ett holistiskt inslag innebär i korthet att politiken får en närmast metafysisk betydelse. Folket, rasen eller nationen hypostateras till ett slags högre enhet, och denna metafysiska folkliga enhet uppfattas ha en egen "vilja", vilken kan komma i konflikt med och vars fortlevnad blir viktigare än de enskilda individernas välbefinnande och överlevnad. Här finns idéhistoriska paralleller exempelvis till den franske 1700-talsfilosofen Jean-Jaques Rousseaus idéer om allmänviljan, samt till den tyske 1700-talsfilosofen Johann Gottfried Herders föreställning om en *Volksgeist*.²¹

Denna holistiska grundhållning är en viktig förutsättning för det synkretistiska drag som finns inom fascismen, där till synes oförenliga fenomen gjuts ihop och skapar vad som kan framstå som en fullständigt osammanhängande röra av motsatser. Modernitet och traditionalism, kristendom och hedendom, kapitalism och planhushållning är bara några av de motsatser som fascismen har försökt förena i folkets, "rasens" och nationens namn. Poängen är dock att om dessa paradoxer och anomalier ses mot bakgrund av fascismens holistiska inslag och ideologiska kärnmyt, finns åtminstone en möjlighet att det paradoxala faktiskt blir begripligt utifrån sin egen logik.

Slutligen något om skapandet av den nya typ av människa som ingår i fascismens projekt. Det har på senare år kommit flera stora studier om maskulinitetens betydelse inom fascismen; det kanske mest välkända exemplet är Klaus Theweleits tvåbandsverk *Mansfantasier* som kom på svenska 1995.²² Ytterligare arbeten som behandlar manlighet och fascism är George L. Mosses böcker *Nationalism and Sexuality* från 1985 och *The Image of Man* från 1996.²³ Parallellt har dock, lite i skymundan, kvinnans roll som objekt såväl som subjekt inom fascismen problematiserats alltmer. Denna utveckling inleddes på allvar när Claudia Koonz 1987 publicerade boken *Mothers in the Fatherland*.²⁴ I detta arbete pekar Coonz bland annat på, att kvinnor inom de fascistiska rörelserna och regimerna inte var begränsade till hemmet och familjen, utan att det även fanns en, visserligen begränsad, men dock, kvinnlig offentlighet.

I två studier har på senare år komplexiteten i den så kallade kvinnofrågan inom det brittiska British Union of Fascists (BUF) diskuterats av Martin

21. Se vidare Mosse, *The Fascist Revolution*, s 69–93.

22. Klaus Theweleit, *Mansfantasier*, Stockholm 1995.

23. George L. Mosse, *Nationalism and Sexuality: Respectability and Abnormal Sexuality in Modern Europe*, New York 1985 och idem, *The Image of Man: The Creation of Modern Masculinity*, New York 1996.

24. Claudia Koonz, *Mothers in the Fatherland: Women, the Family and Nazi Politics*, London 1987.

Durham och Julie Gottlieb.²⁵ BUF är ytterst intressant vad gäller kvinnligt engagemang i fascistiska rörelser samt vad synen på kvinnans frigörelse angår, eftersom partiet dels hade en mycket stor andel kvinnliga medlemmar, varav många var före detta suffragetter, dels klart tog ställning för kvinnans emancipation. Sammantaget pekar den senaste forskningen om fascism och kvinnor mot att den nya typ av människa som fascismen strävade mot inte bara innefattade en skarpt utmejslad ny manlighet, utan också en ny kvinnlighet, samt en alternativ kvinnoemancipation. Föreställningen om denna alternativa emancipation är stark exempelvis inom den tidiga italienska Fascismen och i det brittiska exemplet ovan, men den finns även i det svenska källmaterialet.

Tre analysnivåer

För att kunna begripliggöra idéströmningar och tankestrukturer, politiska ideologier ej undantagna, är ett hermeneutiskt inifrånperspektiv en nödvändig utgångspunkt. Samtidigt måste man som forskare vara medveten om att historien utspelar sig på olika samspelande analysnivåer, där den idémässiga, eller om man så vill idéhistoriska, bara är en. Vad gäller den politiska historien, dit fascismforskningen alltså självklart bör räknas, går det att urskilja tre olika analysnivåer som vardera koncentrerar sig på ideologi, rörelse och regim.²⁶ Denna treklang innehåller även hypotetiskt en kronologisk aspekt på så sätt att ideologin oftast formuleras först, och sedan, i kombination med olika sociala, ekonomiska, kulturella, politiska och andra faktorer, bidrar till att en politisk rörelse växer fram. Ytterligare yttre faktorer kan sedan tillkomma, vilket gör det möjligt för en politisk rörelse att bilda grunden för en politisk regim.

I fallet med fascismen finns det strängt taget bara två exempel där en renodlad fascistisk regim etableras, nämligen Italien 1922–1943 och Tyskland 1933–1945. Francodiktaturen i Spanien och Salazarregimen i Portugal med flera liknande exempel är alltså inte att betrakta som fascistiska utan som i grunden auktoritära högerregimer med vissa fascistoida drag.²⁷ Det är också

25. Martin Durham, *Women and Fascism*, London 1998 och Julie V. Gottlieb, *Feminine Fascism: Women in Britain's Fascist Movement 1923–1945*, London 2000.

26. För en mer ingående diskussion utifrån dessa tre analysnivåer, se exempelvis Martin Blinkhorn, *Fascism and the Right in Europe, 1919–1945*, Harlow 2000, passim.

27. Angående Spanien, se främst Stanley G. Payne, *The Franco regime, 1936–1975*, Madison 1987 samt idem, *Fascism in Spain, 1923–1977*, Madison 1999. Angående Portugal, se Antonio Costa Pinto, *Salazar's Dictatorship and European Fascism: Problems of Interpretation*, New York 1995 samt idem, *The Blue Shirts*, New York 2000.

högst tveksamt om de fascistiska regimer som under kriget upprättades under tyskt beskydd skall räknas in, eftersom de inte uppkom av egen kraft. Det finns även en i detta sammanhang högst väsentlig skillnad mellan det tyska och det italienska exemplet, nämligen att den italienska Fascismen hade en mycket kort fristående rörelsefas. Rörelsen och regimen byggdes snarast upp parallellt, vilket givetvis var av betydelse för den italienska utvecklingen.

I Sverige finns bara två av dessa nivåer närvarande, ideologin och rörelsen, men det kan ändå finnas anledning att involvera den tredje analysnivån i en undersökning av den svenska fascismen. Anslaget måste då bli i någon mening komparativt, och de tyska och italienska exemplen bilda grunden för formuleringen av en teori om framväxten av fascistiska regimer. Denna teori kan sedan användas som ett slags mall eller ett jämförelseobjekt i sökandet efter svaret på frågan vilka faktorer i Sverige som förhindrade en liknande utveckling här. Det bör i detta sammanhang emellertid understrykas, att generaliserbarheten i en teori om framväxten av fascistiska regimer måste betraktas som låg, eftersom den bara kan baseras på två faktiska exempel. För att en teori ska vara generell gångbar måste det finnas åtskilligt fler än två konkreta exempel att grunda den på, och här finns ett av fascismforskningens problem. Ytterligare en komplicerande faktor är att vare sig den italienska eller den tyska regimen var speciellt långlivade, även om den samhälleliga förändringstakten i båda fallen var hög.

Trots dessa förbehåll kan och bör en analys av varför fascismen inte lyckades bilda bas för en regim i Sverige alltså utföras, men forskningen får inte fastna här. Tyvärr har detta dock ofta varit fallet. Vare sig de svenska nazistpartierna eller det radikalkonservativa Sveriges Nationella Förbund lyckades i riksdagsvalet, vilket har tagits till intäkt för slutsatsen att den svenska nazismens, eller ultranationalismens i sin helhet, misslyckades. Det bästa valresultatet på riksplanet uppnåddes i riksdagsvalet 1936, då Svenska Nationalsocialistiska Partiet, Nationalsocialistiska Arbetarepartiet och Nationalsocialistiska Blocket tillsammans samlade drygt 20 000 röster, vilket innebar 0,7 procent. Inget av de större partierna lyckades alltså samla ens i närheten av det väljarunderstöd som krävdes för att komma in i riksdagen. På det lokala planet lyckades man dock bättre, och i åtskilliga svenska kommuner fanns en nazistisk representation under 1930-talet.²⁸

28. För exakta siffror om de svenska nazisternas valresultat, se Löow, *Hakkorset och Wasakärven*, s 41, 47f, 52, 54, 57, 62, 65, 70f.

Om man däremot tittar på vad som är känt om den svenska ultranationalismens medlemskader framträder en delvis annan bild. Héléne Löow understryker, efter att grundligt, och som hittills enda forskare, ha gått igenom det material som finns kvar som rör medlemskårens storlek, att de svenska nazistpartierna var förhållandevis stora. Löow skriver att de svenska nazistpartierna, när de nådde sin höjdpunkt i mitten av 1930-talet, "torde [...] ha haft 30 000 öppna och hemliga medlemmar och garantier", vilket i absoluta tal var mer än vad det norska Nasjonal Samling kunde skrapa ihop under 1930-talet, och väl i paritet med det danska DNSAP, trots att dessa partier hade betydligt större valframgångar. Dessutom påpekar Löow, att Sveriges Nationella Förbund vid samma tid hade ca 40 000 medlemmar.²⁹ Siffrorna för SNF är sannolikt något överdrivna, men partiet torde i mitten av 1930-talet fortfarande ha varit förhållandevis stort.

Dessa medlems-siffror kan, vid sidan av de skandinaviska jämförelser Löow gör, även jämföras med den brittiska fascismen, som, trots att den innebar ett politiskt misslyckande väl i paritet med det svenska, är både betydligt bättre utforskad och betydligt mer inlemmad i såväl fascismens historia som Storbritanniens historia i stort. Den brittiska fascismen dominerades av Sir Oswald Mosleys BUF. När detta parti var som störst 1934 hade organisationen omkring 50 000 medlemmar.³⁰ Givet Storbritanniens dåvarande folkmängd på ungefär 50 miljoner invånare och Sveriges på 6,5 miljoner, skulle en procentuellt sett lika stark fascistisk rörelse i Storbritannien som i Sverige ge en brittisk fasciströrelse med drygt 230 000 medlemmar.

Om man ser till medlemskårens relativa storlek är det alltså tveksamt om den svenska fascismen kan avfärdas som ett obetydligt marginalfenomen. Det finns också, med tanke på medlemskårens storlek, anledning att ytterligare fundera över om valresultaten ger en rättvisande bild av det faktiska stödet för fascismen i Sverige. För det första var rösträttsåldern i Sverige under 1930-talet 23 år, vilket verkade till fascismens nackdel. Det är väl känt att de fascistiska partierna över lag under mellankrigstiden, precis som idag, hade en något skev åldersfördelning och attraherade förhållandevis många unga människor, personer som alltså ännu inte uppnått rösträttsåldern. För det andra var åtskilliga grupper där de fascistiska idéerna sannolikt föll i god jord undanhållna rösträtt. Detta gällde exempelvis personer som mottagit

29. Löow, *Hakkorset och Wasakärven*, s 313.

30. Richard Thurlow, *Fascism in Britain: From Oswald Mosley's Blackshirts to the National Front*, London 1998, s 91.

ekonomiskt understöd och som var straffade. Det är vidare så att det inte var möjligt att rösta på nazisterna i riksdagsvalen över hela landet, eftersom man medvetet satsade på de geografiska områden där rörelsen var som starkast, exempelvis Värmland, Västsverige, Skåne, Norrbotten och Stockholmsregionen.

I en analys av valresultaten under 1930-talet bör även diskuteras om det kan vara så att fascismen blockerades av att andra mer etablerade partier, främst Bondeförbundet och Socialdemokraterna, drev samma eller liknande frågor som nazistpartierna gjorde. Frågan om taktikröstning på etablerade partier på grund av att nazisterna bedömdes sakna varje reell möjlighet att komma in i riksdagen bör också tas med i beräkningen, även om ett sådant väljarbeteende är i det närmaste omöjligt att belägga.

Slutsatser

I denna artikel har visats, att den svenska mellankrigsfascismen inte är ett ointressant marginalfenomen utan i högsta grad ett intressant forskningsobjekt. Den vetenskapliga forskning som är gjord på området har många och stora luckor vad gäller vilka organisationer och miljöer som har undersökts. Dessutom saknas i stort sett ett idéanalytiskt angreppssätt som försöker ringa in den svenska fascismen som ideologiskt tanke-system. Med andra ord vet vi, med vissa undantag, mycket lite om vad de svenska fascisterna under mellankrigstiden i realiteten ville uppnå och vilka medel man tänkte sig för att nå dit.

Undersökningar av den svenska fascismens ideologiska innehåll och dess beroende av och påverkan på mellankrigstidens politiska klimat är inte bara en del av den svenska idéhistorien som i stort sett återstår att skriva. Det svenska exemplet är också intressant i ett internationellt perspektiv. Det utgör nämligen en, visserligen liten, men ändå viktig pusselbit i försöken att konstruera ett idealtypiskt generiskt fascismbegrepp som syftar till en mer rättvisande beskrivning av fascismen som en politisk ideologi med en egen positivt laddad kärnmyt som under mellankrigstiden fanns företrädd över hela Europa snarare än som ett förvirrat manikeistiskt terrorsystem.

Det råder inga tvivel om att den svenska fascismen misslyckades med sina ambitioner att bygga upp en politisk massrörelse även i vårt land. Vid det enda tillfälle under mellankrigstiden då den sociala och ekonomiska turbulensen i Sverige var så allvarlig att det fascistiska fönstret skulle ha kunnat öppna sig, i samband med hungerkravallerna 1918–1919, fanns ännu inga organiserade fascister i landet. När depressionen drabbade landet i början av

1930-talet fanns förvisso en någorlunda välorganiserad fascistisk rörelse, men denna misslyckades med att utnyttja den sociala och ekonomiska oron till sin egen fördel. Skälen till detta finns att söka såväl inom den fascistiska rörelsen som sådan, som i det omgivande samhället.

Om man använder sig av de vanligaste teorierna för fascismens framväxt och applicerar dessa på Sverige, framstår det som paradoxalt att det över huvud taget fanns en fascistisk rörelse att tala om, eftersom i princip varje tänkbar blockering mot fascismens framväxt som politisk rörelse trädde i aktion.³¹ Ändå fanns en förhållandevis stor fascistisk rörelse i Sverige, och det har i denna artikel även tentativt föreslagits att det svaga stöd som de svenska nazisterna fick i riksdagsvalen under 1930-talet inte kan ses som en direkt värdemätare på det faktiska stödet för fascismens ideologiska innehåll.

Det finns alltså ett antal starka skäl för att utsätta den svenska fascismen för ingående undersökningar, i såväl ett svenskt som ett internationellt perspektiv. Intressant forskning pågår förvisso, men ännu är det mycket av det rikhaltiga källmaterialet som väntar på att bli genomgånget och analyserat.

Summary: Swedish Interwar Fascism – a Tedious Marginality or an Important Area for Research?

This article has shown that interwar Swedish fascism, far from being a tedious marginality, is an important area for future study. Previous research in the field is incomplete as to which organisations and environments have been studied, and the area also lacks an analytical approach that tries to capture the ideological features of interwar Swedish fascism. With a few exceptions, we thus know very little about what exactly the Swedish interwar fascists wanted to achieve and which means they proposed to use to achieve their ideological goal.

Investigations into the ideological content of Swedish fascism and its dependence of and influence on the political and cultural climate of interwar Sweden at large is not only a missing piece in the general political and intellectual history of this country. The Swedish case is also interesting from an international perspective. Even if Swedish interwar fascism belongs to the minor and less influential

³¹ Se vidare Lena Berggren, "Swedish Fascism – Why Bother?", *Journal of Contemporary History*, 2002:3.

national variants, it is still a significant piece in the jig-saw puzzle of formulating a generic ideal-type concept of fascism, a concept which aims towards a fuller understanding of fascism as a relatively coherent political ideology with its own core myth rather than a paradoxical and manichean terror system. Shifting the focus from the giants of Fascist Italy and Nazi Germany also underlines the fact that fascism is a general western phenomenon, not a *Sonderweg* development in just a few countries.

There is no doubt that fascism in Sweden failed immensely in its ambitions to build a mass mobilising political movement. The only moment in time during the interwar period when the socio-economic crisis was so severe that there might have been a chance for a fascist movement to gain real momentum, in connection with the severe hunger demonstrations in 1918–1919, there were no fascists present to take advantage of the situation. And when the Depression hit the country in the early 1930s, the organised fascists failed to turn this in their own favour. The reasons for this can be found within the fascist movement itself as well as without it, but to use this fact to dismiss fascism altogether, as ideologically as well as organisationally insignificant, is jumping to conclusions.

In the 1930s, practically every conceivable barrier against the growth of fascism of a more practical, socio-economic character was in place, and it thus seems rather paradoxical that Sweden should have had a fascist movement in the first place. Despite this, Sweden had a relatively strong fascist movement, peaking in the mid-1930s at around 30,000 members out of a population of 6.5 million. There must be reasons for this, but so far we know very little about this. The conclusion that can be drawn from this, which also concludes this article, is that more research both into Swedish interwar fascism as such and into its indigenous context is needed.